

ФАНТАЗМИТЕ ЗА БЪЛГАРИЯ В НЯКОИ ПОЛСКИ РЕПОРТАЖИ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК

ADRIANA KOVACHEVA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

PHANTASMS ABOUT BULGARIA IN SEVERAL POLISH REPORTAGES FROM THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY. The reportages analyzed in the article are interpreted as texts that illustrate the ways in which knowledge about socialist countries in the era of increasing censorship is shaped. The main purpose of the article is to present how the authors of the reportages reproduce colonial discourse, replacing the ideological fiction of a colonizer with fiction, created for the sake of the totalitarian state.

Keywords: *reportage, censorship, literature of socialism, the image of the Other, Polish-Bulgarian literary contacts, orientalism*

Настоящата статия няма за цел да опише всички репортажи за България, публикувани в Полша през втората половина на ХХ век. Ще се спра само на четири сборника с репортажна проза, чиито автори са Леслав Бартелски (Bartelski 1963), Збигнев Клайн (Klejn 1977, Klejn 1979) и Бронислав Тронски (Tronski 1979). Съзнателно се отказвам тук да коментирам стиловите различия между изброените публикации, които са плод не само на различен авторски натюрел, но и на различаващи се възгледи за ролята и предназначението на репортажа и неговите жанрово близки форми. Отказвам се също така да следя корелациите между личните житейски перипетии на пишещите и темите и мотивите, които засягат в репортажите си. Не си поставям също така за цел да квалифицирам коментираният тук творби като част от сложния властови дискурс, в рамките на който са създадени. Еднозначното им определение като конформистки или дисидентски би било не само невъзможно, но и крайно опростителско.

Въпросът, който отправям към изброените тук текстове, е следният: с какъв репертоар от фантазми за България разполагат репортерите и по какъв начин този

репертоар се актуализира в новите за двете народни републики социално-политически условия. Позволявам си да чета репортажите и очерците на Бартелски, Клайн и Тронски като творби, в които се пресичат категориите власт и знание, защото те са създадени в период на засилен интерес към процеса на циркулация на познание за социалистическите републики, а също така и на засилен контрол върху публикациите, които изграждат репрезентациите на социалистическите държави.

Като пример за политическия контекст, който по един или друг начин детерминира съдържанието на обсъжданите тук творби, ще посоча случая с публикацията на Леслав Бартелски. В увода писателят уточнява, че книгата е съставена от два елемента: *z własnych przeżyć i lektur. Nie pretenduje ona do wyczerpującego naukowego przystudiowania tematyki. Jest zbiorem szkiców, poświęconym najważniejszym wydarzeniom z historii polityki i kultury Bułgarii*¹ (Bartelski 1963: 6). Скромното определение на събраните текстове като скици и причисляването им, въпреки че се опират на исторически извори, към фикционалната литература, предпазват автора от обвинения за грешки, неточности и недоглеждания. Бартелски подчертава, че част от поместените сведения са получени от локални информатори, а следователно точно с тях той споделя отговорността за написаното: *W mojej „bułgarskiej edukacji“ odegrały dużą rolę wakacje, jakie z całą rodziną spędziłem w uroczym Sozopolu. Wieczorem siedzieliśmy z bułgarskimi przyjaciółmi na tarasie Domu Literatów albo w parku „morskata gradina“. Niestrudzenie i cierpliwie pouczali mnie o historii swego kraju, za co byłem im wdzięczny*² (Bartelski 1963: 6). Едно писмо от съветника на Посолството на Република Полша в София, адресирано до редакцията на вестник *Нова култура*, където се отпечатват фрагменти от книгата на Бартелски преди нейната цялостна публикация, оправдава подобни реторични похвати за самосъхранение.

Игнаци Кшемен, бивш полковник на Въоръжените сили на Полската народна република, посочва чувствителните теми в съдържанието на книгата и всъщност изисква да се направят съответните съкращения и поправки:

W związku z ukazaniem się w Nr. 36 /650/ z dnia 9 września niezwykle cennego wyjątku z książki Lesława M. Bartelskiego o Bułgarii, proszę o poinformowanie autora w sprawie, jak niżej:

1 ... от собствените ми преживявания и онова, което съм прочел. Тя не претендира да бъде изчерпателно научно изследване на проблематиката. Това е сборник от скици, посветени на най-важните събития в политическата и културна история на България. (Ако не е посочено друго, подадените в бележка под линия преводи на цитираните в статията фрагменти са направени от авторката.)

2 Почивките, които с цялото си семейство прекарвах в Созопол, изиграха голяма роля в моето българско образование. Вечер с моите български приятели седяхме на терасата на Дома на писателите или в морската градина. Неуморно и търпеливо ми даваха напътствия за историята на своята страна, за което им бях благодарен.

W ustępie, w którym mówi się o procesie Wapcarowa, jest użyte sformułowanie: „33 letni szeroko znany poeta... zapytał eksperta od spraw literatury, czy w jego utworach brzmi nuta patriotyczna? Odpowiedź była negatywna i kto wie, czy nie przesądziła wyroku“.

Ponieważ w tej sprawie niedawno na łamach prasy sofijskiej toczyła się dyskusja, która raczej nie potwierdza cytowanej opinii, oraz ze względu na osoby, których dotyczy, słuszniej byłoby, moim zdaniem, opuszczenie w ogóle tej sprawy w przygotowywanej książce.

Łączę wyrazy wysokiego szacunku, I. Krzemień, Radca Ambasady³ (Letters 5731 – вж. сн. 1).

В книжното издание на *Мадарския конник* мнението на Кшемен е наложено и фрагментите за съдебния процес срещу Никола Вапцаров са изпуснати. Трудно е да се каже колко такива забележки е получил Леслав Бартелски, докато е работил върху скиците си за България. Запазеното в кореспонденцията му писмо доказва с какво внимание съответните служби са наблюдавали обмяната на знания, протичаща в рамките на народните републики. Затова и въпросът дали социалистическите власти имат някаква полза от коментиранияте репортажи и очерци изглежда правомерен и логичен.

Краткият отговор, който ще се постарая да дам, е свързан с разбирането на фантазма, предлагано от Мария Янион. Тя го определя като *въображение, ситуирано между мита и стереотипа* (Janion 2006). Фантазмите са всички онези *мечти, илюзии, миражи, блянове, мистификации, халюцинации, съновидения и замъглени образи на онова, което е едновременно реално и нереално* (Janion 2006). Леслав Бартелски, Збигнев Клайн и Бронислав Тронски не следят с критично внимание фантазмите, които са предизвикани от срещите им с чужди култури, а ги репродуцират. Това възпроизводство – без това да е съзнателна цел на репортерите – всъщност служи за налагане на новия властови дискурс. Използваният от писателите репертоар от фантазми включва стереотипните познавателни клишета, чрез които се филтрират информацията за колонизираните други.

България такава, каквато е била според тримата репортери преди комунистическата партия да поеме управлението на държавата, е еманация на Изтока – въобразен така, че неговата репрезентация да оправдае западното желание за господство. Добре познатата ни, назована и интерпретирана от Едуард Саид през 1978 година сис-

3 Във връзка с публикацията на необикновено ценния фрагмент от книгата на Леслав М. Бартелски за България в бр. 36 (650) от 9 септември, моля да информирате автора за следното: В абзаца, в който става въпрос за процеса на Вапцаров, е употребена формулировката: „33-годишният широко известен поет... попитал експерт по литературните въпроси дали в неговите творби звучи патриотичен акцент? Отговорът е бил отрицателен и кой знае дали не е предрешил присъдата“. Тъй като по тези въпроси по страниците на софийския печат напоследък се разгоря дискусия, която по-скоро не потвърждава цитираното мнение, и имайки предвид лицата, към които се отнася, според мен по-правилно би било този проблем въобще да не се засяга в подготвяната книга. С дълбоко уважение, И. Кшемен, Съветник на Полското посолство в София.

тема на идеологическа фикция – т. нар. от него ориентализъм – се създава чрез бинарни опозиции, ръководени от правилото за абсолютна неравност (Said 2005). Западът е логичен, нормален, емпиричен, културен, рационален, реален. Изтокът е изостанал, деградирал, некултурен, ретрограден, нелогичен, деспотичен, няма оригинално, творческо участие в световния прогрес. Ще проследя само две въплъщения на това оценъчно противопоставяне. То е вписано във фантазма за спрялото, неисторично време на Изтока и във фантазма за екзотичния Изток, намиращ най-точния си израз в образа на жената. Как в рамките на тази понятийна мрежа полските репортери представят и си въобразяват България?

В България нищо не се променя. Облеклото на българите, техните жестове, навици и предпочитания повтарят някогашните традиции, датиращи от незапомнени времена. Тези незапомнени, неисторически по същността си времена приемат различни хронологически измерения. За Бартелски това е времето отпреди хиляди години:

Błądziliśmy po miasteczku, uroczym już choćby przez to, że tu się zatrzymał czas. Kobiety w ciemnych sukniach bacznie przyglądały się przybyłym, mężczyźni o łagodnym spojrzeniu, skupieni w ruchach, siedzieli pod platanami, latając sieci. Dzieci biegały, krzycząc jak mewy nad miasteczkiem. Wiatr niósł zapach oliwy i soli. W ogródku ocienionym winoroślą garncarz pochylał się nad kołem, (...) zachwalał robotę gestem tak starym, jakby sprzed tysiąca lat⁴ (Bartelski 1963: 430).

Бронислав Тронски, от своя страна, измерва времето с все още актуалните на Балканите естетически формации на Ренесанса:

Mozaika strojów. Czerwień z seledynem, zieleń z granatem, brąz z fioletem i cynobrem. Kobiety nosiły szerokie szarawary, u góry pofałdowane, ciasno spięte przy kostce, kwieciste koszule i pstrokate chusty. Chustki na głowach młodych dziewcząt wydały mi się założone bardziej finezyjnie i przystrojone. W warkoczach podzwaniały drobne miedziane monety. Tak jak przed laty. (...) Przyglądałem się twarzom teteweńskich Bułgarów. Mają w sobie coś z ikony⁵ (Tronski 1979: 60–61).

4 Скитахме из градчето, очарователно дори само поради това, че тук времето е спряло. Жени с тъмни рокли внимателно се вглеждат в новодошлите, мъже с мек поглед, със съсредоточени движения, седят под кестените и кърпят рибарски мрежи. Децата бягат, крещейки като чайките над градчето. Вятърът носи миризма на зехтин и сол. В градинка, засенчена от лоза, грънчар се свежда над колелото (...) хвали работата си с толкова стар жест, сякаш отпреди хиляди години.

5 Мозайка от облекла. Червено с резеда, зелено с тъмносиньо, кафяво с лилаво и цинобър. Жените носеха широки шалвари, надиплени от горната страна, тясно завързани при глезена, цветни ризи и шарени кърпи. Струваше ми се, че кърпите на главите на младите момичета са сложени по-изтънчено и гиздаво. В плитките звъняха дребни медни пари. Също като преди години. (...) Наблюдавах лицата на тетевенските българи. В тях има нещо, което прилича на икони.

Dziewczyny niosły na głowach wianki z winorośli, w które przystroili również Wencze. Rozgrzane, w pąsach, stanęły przed nami jak boginki przeniesione z renesansowych obrazów. Obdarowały nas uśmiechem oraz kłosami pszenicy i kukurydzy, które symbolizują pragnienie dobrych urodzajów⁶ (Tronski 1979: 11).

Според Збигнев Клайн спрялото историческо време отпраща направо към времената на гръцките митове: *Bułgarzy lubią śpiewać przy każdej okazji. Był na tej ziemi przecież mitologiczny poeta i tracki muzyk Orfeusz, syn muzy Kaliope*⁷ (Klejn 1977: 14).

На фона на общия застои социализмът е представен като необходима промяна, която събужда жителите на тези земи от летаргията на тяхното полусънно битуване и ги кара да участват в динамиката на съвременната история: *Współczesność wtargnęła tu przemysłem, który już się usadowił na dobre*⁸ (Tronski 1979: 52). *Piękny kraj, bogaty, obfity w gorące źródła, przez wieki zacofany, zatrzymany w rozwoju ekonomicznym uzyskał teraz możliwość rozkwitu gospodarczego*⁹ (Bartelski 1963: 438).

Всеки опит да се разкаже за актуалната реалност се връща към миналото, представено като поле на кървави битки и ориенталски деспотизъм. Бронислав Тронски започва репортажа си, озаглавен *За жените и първата дама*, от разказ за историята на крепостта на нос Калиакра. По-голяма част от очерка, уж посветен на съвременната българка, представлява преразказ на легендата за четиридесетте девойки, които са взети в плен от османските завоеватели и се хвърлят в морето, искайки да избегнат съдбата на затворнички в султанския харем. Репортерът е очарован от техния паметник, намиращ се на Калиакра, точно срещу терасата на ресторант *Балкантурист*. Неговият поглед, отправен към наследничките на онези четиредесет жени, всъщност повтаря желанието те да бъдат подчинени и редуцирани до ролята на сексуален обект:

Siedziały dziewczyny i patrzyły w morze. Miały duże okrągłe ciemne okulary i czerwone, niebieskie i żółte bluzki w kolorze parasoli osłaniających rozstawione stoliki. Bluzki były bardzo wycięte. Dziewczyny

6 Момичетата носеха на главите си лозови венци, с които бяха украсили и Венче. Разгрънати, зачервени, застанаха пред нас като малки богини, пренесени от ренесансовите картини. Подариха ни усмивка, пшеничен клас и царевича, които символизират желанието за плодородие.

7 Българите обичат да пеят при всеки удобен случай. Та нали на тази земя е живял митичният поет и тракийски музикант Орфей, син на музата Калиопа.

8 Тук съвременността настъпва заедно с промишлеността, която вече е намерила своето място за дълги години напред.

9 Красива страна, богата, надарена с топли извори, в продължение на векове изостанала, недоразвита икономически, сега придобива способността за стопански разцвет.

zachowywały się swobodnie. Wysuwały niedbale nogi. Słońce dotykało ich jędrnych piersi wystających nad dekoltem. Nie wiem, czy były takie same albo podobne do tamtych z Pomnika¹⁰ (Tronski 1979: 113).

Репортерът не е в състояние да си представи жените в друга роля и макар че е привърженик на всички промени в социалния статус на жената, наложени от социализма, заключава, че дилемите, които срещат съвременните българки, не се различават значително от тези, с които са се борили техните предшественички: *Wszystkie one, współczesne Bułgarki, są siostrami tamtych*¹¹ (Tronski 1979: 115).

Единствено прокламираната от социализма еманципация е в състояние да освободи българката от ориенталските нрави и репортерите регистрират с одобрение проправящите си път промени:

Bułgarzy chętnie chodzą do lokali, ale Bułgarki – mniej. Działaczka Komitetu Kobiet Bułgarskich opowiadała mi, że w czasie delegacji w terenie ma zazwyczaj kłopot ze spożyciem posiłku. Samotna kobieta w restauracji czy kawiarni budzi nadal, szczególnie na prowincji, zdziwienie. „Ta towarzyszka jest z Sofii“ – wyjaśnia wtedy kelner, a konsumenci wyrozumiale kiwają głowami. Przybywając w lokalu w męskim towarzystwie kobieta zachowuje się bardzo powściągliwie. Nie ma mowy, także w toku zaawansowanej zabawy, żeby pozwoliła się pocałować lub objąć. Nawet własnemu narzeczonemu czy mężowi. „Osmańskie tradycje“ – wyjaśniają to czasem Bułgarzy, ale na straży tych obyczajów stoją przede wszystkim sami mężczyźni¹² (Klejn 1977: 76).

Социалистическият морал, социалистическите поведенчески и социални норми са противопоставени на ориенталското разбиране за второстепенната роля на жената в обществото, но едновременно с това по силата на парадокса те самите *ориентализират* наратива за предшестващите ги времена. България преди 1945 година се явява като непозната и слаба страна, която чака своите социалистически освободители и просветители:

10 Момичетата седяха и гледаха морето. Имаха големи кръгли тъмни очила и червени, сини и жълти блузи в цветовете на чадърите, засенчващи изнесените навън маси. Блузите им бяха много изрязани. Момичетата се държаха свободно. Небрежно си протягаха краката. Слънцето докосваше техните стегнати гърди, подаващи се над деколтетата. Не знам дали бяха същите като онези от Паметника и дали приличаха на тях.

11 Всички те, съвременните българки, са сестри на онези.

12 Българите с желание посещават заведения, но българките – по-малко. Деятелка от Комитета на българските жени ми разказа, че докато е в командировка обикновено среща трудности, когато отива да се нахрани. Особено в провинцията това, че жена е сама в ресторант или кафене, все още събужда учудване. „Другарката е от София“ – пояснява келнерът в такива ситуации, а клиентите започват да кимат с разбиране. Когато е в заведение в мъжка компания, жената се държи много сдържано. И дума не може да става в разгара на забавата тя да позволи да бъде целуната или прегърната. Дори на собствения си годеник или съпруг. „Османски традиции“ – поясняват понякога българите, но на страж на тези обичаи застават най-вече самите мъже.

Tamta Bułgaria była na forum międzynarodowym niemal nie znana. Jeśli się o niej mówiło, to zazwyczaj jako o pionku wielkich mocarstw dążących do ustanowienia swej hegemonii na Bałkanach. „Kocioł bałkański“ – tak przez wiele lat nazywano ten południowo-wschodni skrawek Europy, nie bez racji upatrując w nim beczkę prochu. (...) Ale to już historia. Decydującą przyczyną tezasadniczej przemiany było powstanie w tym rejonie Europy krajów socjalistycznych, których ideologia i polityka reprezentują najżywośniejsze interesy wszystkich narodów: pragnienie pokoju i stosunków dobrosąsiedzkich oraz wszechstronnej współpracy. (...) Sukcesy Bułgarii w stosunkach międzynarodowych są owocem jej udziału we wspólnocie krajów socjalistycznych, rezultatem z gruntu nowej polityki zagranicznej, u podstaw której leżą zawarte z krajami tej wspólnoty układy o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej, będące w istocie pierwszymi w historii tego kraju równoprawnymi aktami międzynarodowymi. (...) Czynnikiem dla niej podstawowym jest stałe umacnianie i wszechstronne rozwijanie stosunków z ZSRR, gwarantem bezpieczeństwa i pomyślnego rozwoju. (...) Bułgaria jest krajem małym, ubogim w surowce i kapitały. Swoj szybki rozwój zawdzięcza współpracy z krajami socjalistycznymi, umożliwiającymi jej m. in. rozwijanie najkorzystniejszej (...) produkcji wielkoseryjnej¹³ (Klejn 1979: 356–358).

Леслав Бартелски от своя страна твърди, че в Полша историята на България е била непозната, а източниците на информация са непълни и несигурни:

Muszę się przyznać, że był to okres, w którym nawet nie można było dostać mapy, nie mówiąc już o przewodniku. (...) Zabrałem się wtedy za lekturę, która by mi cokolwiek powiedziała o dziejach tego bratniego kraju. (...) Były to jednak skąpe, urywkowe wiadomości, nie obrazujące całokształtu dziejów. (...) Nie było książki o Bułgarii, postanowiłem więc, że ją napiszę¹⁴ (Bartelski 1963: 5–6).

Изказванията на Клайн и Бартелски са класически пример за конструирането на наратив за чуждата култура с цел нейната *не-история* да се представи в рамките на собствените исторически и фабулни схеми.

13 На международната сцена онази България беше почти неизвестна. Ако се говореше въобще за нея, говореше се като за пионка на великите сили, стремящи се да установят хегемония на Балканите. „Балкански котел“ – с това име дълги години е наричана тази югоизточна част на Европа, не без основания съзирайки в него буре с барут. Но това е вече история. Решителна причина за тази основна промяна е създаването в този регион на Европа на социалистически държави, чиято идеология и политика представляват най-важните интереси на всички народи: нуждата от мир, добросъседски отношения и всеобхватно сътрудничество. Успехите на България в международните отношения са плод на нейното участие в общността на социалистическите държави, резултат са на изначално нова външна политика, в основата на която се намират сключените с тези държави договори за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ, които са всъщност първите в историята на тази страна равноправни международни договори. Основен фактор за нейното постоянно укрепване и всестранно развитие са отношенията ѝ със СССР, който гарантира сигурност и успешно развитие. България е малка държава, бедна на суровини и капитали. Бързото си развитие дължи на сътрудничеството със социалистическите държави, които ѝ дават възможност да развие най-благоприятното за нейните условия масово производство.

14 Трябва да си призная, че това беше период, в който не можеше да се намери дори карта, а за пътеводител да не говорим. Тогава започнах да търся четива, които да ми кажат поне нещо за историята на тази братска страна. Но това бяха откъслечни, кратки информации, които не показваха цялостно историята ѝ. Нямахме книга за България, затова реших да я напиша.

Представяйки по такъв начин паметта и миналото на България като несъществуващи, объркани, неразгадаеми, а съвременните българи – като наследници на историческо минало, в което не са били активни участници, репортерите утвърждават схемата за пътуването на Изток като пътуване към неизвестни диви терени, над които европейците са призовани да упражняват контрол и които трябва да се култивират. В техния наратив обаче на мястото на западноевропейската империя е поставен социалистическият управленски режим.

Това е и поредният характерен за представяните репортажи фантазъм – отпътуването на Изток като приключение, като среща с непознатото, което е привлекателно и екзотично само защото е далечно. Това е приключение, изживявано по наложения от романтиците модел. За да може България да се вмести в него, тя трябва да бъде представена като радикално различна от Полша – трябва да се превърне в страна на екзотиката и чувственото, сенсуално насищане: *Po podróży do Bułgarii byliśmy urzeczeni jej pięknem i ludźmi, tak że naszym marzeniem było wrócić tam raz jeszcze. Ach, przeżyć ponownie, przeżyć tę jesienną podróż statkiem do Neseber, zobaczyć góry i morze, (...). Kto raz pojedzie do Bułgarii, będzie potem tęsknił długo i wspominał*¹⁵ – отбелязва Леслав Бартелски. *Fantazja przyrody, która uskrzydla wyobraźnię...*¹⁶ – възхищава се Збигнев Клайн. Бронислав Тронски също се оставя на емоциите и замества описанието с възклицателни изречения: *Aromat, aromat winnic! Czulem go wszędzie, całym sobą i w sobie, w ustach, w ubraniu, w naskórku dłoni, którą ochładzałem rozpalone czoło. I te śpiewy młynczanek w czasie zbiorów!*¹⁷. *Widok pól tytoniowych, które zdawały się nie mieć kresu, wapienne stoki pokryte winnicami, zupełnie odmienny pejzaż niż ten, który mi towarzyszy w życiu codziennym, oczarował mnie całkowicie*¹⁸ – заключава Бартелски.

Единствено така представената България – далечна, екзотична, без линеарна, хронологически подредена история, с примитивни традиции и назадничави обичаи, може да се превърне в обект на култивиране от страна на комунистическата идеология и власт.

15 След пътуването до България бяхме очаровани от нейната красота и нейните хора, затова мечтаехме да се върнем там още веднъж. Ах, да преживеем отново, да преживеем есенното пътуване с корабче до Несебър, да видим планините и морето. Който веднъж посети България, после дълго ще тъжи и ще си спомня за нея.

16 Фантазията на природата дава криле на въображението.

17 Ароматът, ароматът на лозята! Чувствах го навсякъде, с цялото си същество и в себе си, в устата си, върху дрехите си, по кожата на дланите, с които охлаждах разпаленото си чело. И песните на мелничанките по време на гроздобер!

18 Тютюневите полета, които ми се струаха безкрайни, варовиковите хълмове, покрити с лозя, пейзажът, напълно различаващ се от този, който ме съпътства ежедневно, изцяло ме очароваха.

AMBASADA POLSKA W SOFII
ПОЛСКО ПОСОЛСТВО В СОФИЯ
AMBASSADE DE POLOGNE A SOFIA

Sofia, dnia 15 września 1962 r.

Redakcja "Nowa Kultura"

W a r s z a w a

ul. Wiejska 12

L. Bartelski

W związku z ukazaniem się w Nr.36 /650/ z dnia 9 września niezwykle cennego wyjątku z książki Lesława M. Bartelskiego o Bułgarii, proszę o poinformowanie autora w sprawie, jak niżej:

W ustępie, w którym mówi się o procesie Wapcarowa, jest użyte sformułowanie: "33 letni szeroko znany poeta zapytał eksperta od spraw literatury, czy w jego utworach brzmi nuta patriotyczna? Odpowiedź była negatywna i kto wie, czy nie przesądziła wyroku".

Ponieważ w tej sprawie niedawno na łamach prasy sofijskiej toczyła się dyskusja, która raczej nie potwierdza cytowanej opinii, oraz ze względu na osoby, których dotyczy, słuszniej byłoby, moim zdaniem, opuszczenie wogóle tej sprawy w przygotowywanej książce.

Łączę wyrazy wysokiego szacunku

I. Krzemiński
Radca Ambasady

Krzemiński

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bartelski 1963:** Bartelski, Lesław M. *Jezdziec z Madary. Szkice o Ziemi Bułgarskiej*. Warsaw: Książka i Wiedza, 1963. [In Polish: Bartelski, Lesław M. *Jeździec z Madary. Szkice o ziemi bułgarskiej*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1963.]
- Janion 2006:** Janion, Maria. *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty Literatury*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. [In Polish: Janion, Maria. *Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.]
- Klejn 1977:** Klejn, Zbigniew. *Zycie po Bułgarsku*. Warsaw: Iskry, 1977. [In Polish: Klejn, Zbigniew. *Życie po bułgarsku*. Warszawa: Iskry, 1977.]
- Klejn 1979:** Klejn, Zbigniew. *Miara Słońca i Miara Kryształu*. Warsaw: Książka i Wiedza, 1979. [In Polish: Klejn, Zbigniew. *Miara słońca i miara kryształu*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1979.]
- Letters 5731:** “Letters to Lesław Bartelski from representatives of foreign institutions”, II. k. 79, 5 t. 2, sygnatura 5731, t. 23, Manuscript Archives, The Adam Mickiewicz Museum of Literature in Warsaw. [In Polish: „Listy do Lesława Bartelskiego od cudzoziemców z instytucji zagranicznych”, II. k. 79, 5 t. 2, sygnatura 5731, t. 23, Zbiory Działu Rękopisów, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie.]
- Said 2005:** Said, Edward W. *Orientalism*. Polish translation by M. Wyrwas-Wisniewska. Poznań: Zysk i S-ka, 2005. [In Polish: Said, Edward W. *Orientalizm*. Przeł. M. Wyrwas-Wisniewska. Poznań: Zysk i S-ka, 2005.]
- Tronski 1979:** Tronski, Bronisław. *Słońce nad Starą Planiną. Zapiski korespondenta z Bułgarii*. Warsaw: Ministry of National Defence, 1979. [In Polish: Troński, Bronisław. *Słońce nad Starą Planiną. Zapiski korespondenta z Bułgarii*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1979.]